Original Article Open Access

Child Rights Journal

2022; 4(13): 1-12

Journal Homepage: http://childrightsjournal.ir

International ThinkTank of Human Dignity | The Iranian Association of Medical Law | The Iranian Association of Child Rights

Representation and Construction of Children's Rights in Iranian Fiction 1285-1320

Ali Baghdar Delgosha[1]

1. Department of History, Faculty of Literature and Humanities, Ferdowsi University, Mashhad, Iran.

ABSTRACT

Background and Aim: Familiarization of Iranians with the political and social structures of the West laid the foundation for the formation of modern ideas in Iran; the first clear example of it can be seen in the Iranian constitution. The formation of the constitutional system caused changes in the social-cultural fields as well as in the political field; Attention to issues such as citizenship rights, women's rights and children's rights are among them.

Method: The present research was collected using a qualitative method using the content analysis technique.

Results: The investigation of fictional sources in the dual representation and creation of children's rights in fiction literature from the constitutional period (1285) to the end of the first Pahlavi period (1320) shows that after the constitution and at the same time as the modern state was formed in Iran, some limited social policies It has also been done in relation to children's rights. In the fiction literature of this period in relation to children's rights, three issues of dropping out of education, child marriage and children of divorce have received the most attention; Also, in the construction of childhood, a child with social rights has been introduced who, while enjoying modern education, experiences childhood during his childhood.

Conclusion: The representation of discriminations regarding children's rights in these fictional texts and the discussion of children's rights after that has created social understanding regarding children's rights in Iranian society. The expansion of this social understanding has played an important role in social policies regarding children's rights in Iran from 1285 to 1320.

Keywords: Children's Rights; Child Marriage; Children of Divorce; Social Structure; Modern Iran

Corresponding Author: Ali Baghdar Delgosha; **Email:** ali.b.delgosha@gmail.com

Received: January 29, 2022; **Accepted:** April 14, 2022

Please cite this article as:

Baghdar Delgosha A. Representation and Construction of Children's Rights in Iranian Fiction 1320-1285. Child Rights Journal**.** 2022; 4(13): 1-12.

[Downloaded from childrightsjournal.ir on 2026-11-23]

This Open Access Article Distributed under the Terms of the Creative Commons Attribution Non-Commercial License 4.0 (CC BY-NC 4.0)

مقاله پژوهشی
دسترسی آزاد

فصلنامه حقوق کودک

دوره چهارم، شماره سیزدهم، بهار ۱۴۰۱، صفحات ۱۲-۱

Journal Homepage: http://childrightsjournal.ir

بازنمایی و برساخت حقوق کودکان در ادبیات داستانی ایران ۱۳۲۰-۱۲۸۵

علی باغدار دلگشا [۱]

۱. گروه تاریخ، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه فردوسی، مشهد، ایران.

چکیده

زمینه و هدف: آشنایی ایرانیان با ساختارهای سیاسی و اجتماعی غرب زمینه‌ساز شکل‌گیری اندیشه‌های متجددانه در ایران گردید؛ نخستین نمونه بارز آن را در مشروطه ایرانی می‌توان مشاهده کرد. شکل‌گیری نظام مشروطه باعث شد تا در زمینه‌های فرهنگی ـ اجتماعی نیز همانند حوزه سیاسی، تغییراتی به وجود آید؛ توجه به مسائلی چون حقوق شهروندی، حقوق زنان و حقوق کودکان از جمله آن هستند.

روش: پژوهش حاضر به روش کیفی با استفاده از تکنیک تحلیل محتوا گردآوری شده است.

یافته‌ها: بررسی منابع داستانی در دوگانه بازنمایی و برساخت حقوق کودکان در ادبیات داستانی از دوره مشروطه (۱۲۸۵ ش.) تا پایان دوره پهلوی اول (۱۳۲۰ ش.) نشان می‌دهد که پس از مشروطه و هم زمان با شکل‌گیری دولت مدرن در ایران، برخی سیاستگذاری‌های اجتماعی محدود در رابطه با حقوق کودکان نیز صورت پذیرفته است. در ادبیات داستانی این دوره در رابطه با حقوق کودکان، سه موضوع بازماندن از تحصیل، کودک همسری و کودکانِ طلاق بیشترین ضریب توجه را داشته‌اند. همچنین در برساخت کودکی نیز کودکی برخوردار از حقوق اجتماعی معرفی شده است که ضمن برخورداری از آموزش مدرن، در دوران کودکی، کودکی را تجربه نماید.

نتیجه‌گیری: بازنمایی تبعیض‌ها در خصوص حقوق کودکان در این متون داستانی و طرح بحث برساخت حقوق کودکان پس از آن، باعث ایجاد فهم اجتماعی در رابطه با حقوق کودکان در جامعه ایران شده است. گسترش این فهم اجتماعی نقشی مهم در سیاستگذاری‌های اجتماعی در خصوص حقوق کودکان در ایران سال‌های ۱۲۸۵ تا ۱۳۲۰ داشته است.

واژگان کلیدی: حقوق کودکان؛ کودک همسری؛ کودکان طلاق؛ ساختار اجتماعی؛ ایران مدرن

نویسنده مسئول: علی باغدار دلگشا؛ **پست الکترونیک:** ali.b.delgosha@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۱۱/۰۹؛ **تاریخ پذیرش:** ۱۴۰۱/۰۱/۲۵

خواهشمند است این مقاله به روش زیر مورد استناد قرار گیرد:

Baghdar Delgosha A. Representation and Construction of Children's Rights in Iranian Fiction 1320-1285. Child Rights Journal. 2022; 4(13): 1-12.

[Downloaded from childrightsjournal.ir on 2026-11-23]

این مجله تابع سیاست دسترسی باز از نوع CC BY-NC 4.0 می‌باشد.

مقدمه

تا پیش از انقلاب صنعتی در غرب، کودکی در معنی امروزین آن مورد توجه نبوده است، کودکی تحت تأثیر مستقیم نظام اقتصادی ـ سیاسی بود، البته در حاشیه. پس از انقلاب فرانسه در سال ۱۷۸۹ نیز برای نخستین‌بار ماری ولستون گرافت با نگارش کتاب « A Vindication of the Rights of Men and Woman» ـ اثبات حقوق مردان و زنان ـ ضمن پرداختن به مسأله حقوق زنان از کودکی و حقوق کودکان در حوزه آموزش و تعلیم و تربیت نیز سخن به میان آورد. این کتاب که از جمله متون کلاسیک فمینیستی است، الگویی شد برای بسیاری از کتاب‌های دیگر که به حقوق زنان تأکید و توجه داشتند. در میان متون فمینیستی نیز آثاری بودند که ضمن سخن از حقوق زنان و نقش آنان در ساختار اجتماع از کودکی و موضوع لزوم تعلیم و تربیت کودکان به خصوص دختران سخن به میان می‌آورند؛ نمونه آن را کتاب «Herland» ـ شهر زنان ـ اثر «شارلوت گیلمن» می‌توان معرفی کرد. در ایران نیز هرچند در متون متعدد ادبی سخن از کودکان و نظام تربیتی آنان آمده است، اما مفهوم کودکی و جایگاه کودکان برای نخستین‌بار در دوران مشروطه مورد توجه قرار گرفت؛ در این زمان زمینه برای طرح بحث کودکی و حقوق کودکان فراهم آورد، کودکان به عنوان گروهی اجتماعی مورد توجه قرار گرفتند و در آثار متعدد مطالبی در خصوص کودکی و کودکان به نگارش درآمد، برخی از این آثار که با اقتباس از الگوهایی غربی به نگارش درآمده بودند، تعلیم و تربیت و حتی سن کودکی را متناسب با مدل‌های غربی مورد تعریف قرار می‌دادند. برای مثال در فاصله سال‌های ۱۲۸۰ تا ۱۲۹۵ شمسی به تقلید از کتاب «امیل» از ژان‌ژاک روسو، سه کتاب تعلیمی با نام‌های کتاب «احمد» اثر طالبوف تبریزی، کتاب «علی» اثر یحیی دولت‌آبادی و کتاب «محمود» اثر شمس‌الواعظین برای کودکان به نگارش درآمد. در مطبوعات مختلف نیز از کودکی و کودکان سخن‌ها گفته شد، سخنانی که در راستای برنامه توسعه ایران، تحقق و شکل‌گیری ایران‌نوین ـ ایران مدرن بیشتر بر موضوع علم‌آموزی و آشنایی کودکان با دانش تأکید داشت. در دوران تجدد به ویژه از دوره مشروطه و سال‌های ۱۲۸۵ شمسی به بعد، ساختار اجتماعی در جامعه ایران با نقش‌آفرینی دولتِ ملی وارد عرصه سیاستگذاری شد؛ در این زمان سیاستگذاری اجتماعی به مثابه یکی از ویژگی‌های دولت مدرن در ایران مورد توجه قرار گرفت و صاحبان قدرت برای ارائه تعریف نقش‌های دولت مدرن و ارتباط آن با نقش‌های جامعه، شروع به تدوین قوانین مدرن و سیاستگذاری در عرصه‌های مختلف فرهنگی و اجتماعی کردند. متناسب با این سیاستگذاری‌ها، تحولات عمده در خصوص مسائل مربوط به حقوق کودکان در ایران در فاصله سال‌های ۱۲۹۰ تا ۱۳۱۱ شمسی رخ داد؛ محوری‌ترین آن‌ها در دوره قاجار اختصاص به سال ۱۲۹۰ شمسی دارد که در آن دوره قانون اساسی معارف در مجلس شورای ملی دوم به تصویب رسید، قانونی که در خصوص مسأله آموزش کودکان و «تعلیمات ابتدائیه» به سیاستگذاری پرداخته بود. پس از دوران مشروطه و گذار از زمانه قاجار، در دوران پهلوی اول به خصوص در دو فاصله زمانی سال‌های ۱۳۰۱-۰۵ شمسی و ۱۳۱۱ شمسی در نظام سیاستگذاری دوره پهلوی اول نیز به کودکی و کودکان توجهی شاخص شد؛ در دوران اول، یعنی سال‌های ۱۳۰۱ تا ۱۳۰۵ علاوه بر بلدیه، جمعیت شیر و خورشید شکل گرفت و در دوران دوم، یعنی فاصله سال‌های ۱۳۱۰ تا ۱۳۱۱ شمسی نخستین نظام‌نامه مربوط به ازدواج و خانواده تنظیم گردید. بلدیه و جمعیت شیرخورشید به حمایت‌های عام‌المنفعه، رفاهی و خیریه‌ای از برخی

این مجله تابع سیاست دسترسی باز از نوع CC BY-NC 4.0 می‌باشد.

[Downloaded from childrightsjournal.ir on 2026-11-23]

کودکان می‌پرداخت و آیین‌نامه قانونی شرایط ازدواج نیز با تعیین حداقل سنین ازدواج برای دختران و پسران، در برخی موارد، تلاشی بود برای جلوگیری از کودک‌همسری. پژوهش حاضر از خلال تحلیل و بررسی ۶ متن داستانی یافت‌شده مرتبط با مسائل اجتماعی کودکان، در تلاش برای پاسخ به این پرسش است که:

۱ـ مهم‌ترین موضوعات مورد بحث و مرتبط با حقوق کودکان در این متون داستانی شامل چه موضوعاتی می‌باشند؟

۲ـ مخاطب اصلی در این متون داستانی چه کسی یا کسانی می‌باشند؟

۳ـ نقش و جایگاه کودکان در این متون داستانی در قالب انجام چه اموری بازنمایی (مبتنی با ساختارهای سنتی) شده‌اند و برساخت (نقد ساختارهای سنتی و تولید نقش‌های جدید) نقش‌های آن‌ها شامل چه مواردی می‌باشد؟

۴ـ آیا برساخت‌های مطرح‌شده در رابطه با حقوق کودکان در این متون داستانی، نقشی در رفع تبعیض و نادیده‌گرفتن حقوق کودکان در ساختار اجتماعی دوره تاریخی مورد بحث (۱۲۸۵ تا ۱۳۲۰ ش.) داشته است یا خیر؟

۱. پیشینه پژوهش: تاکنون پژوهش‌های متعددی در خصوص بررسی ساختارهای اجتماعی در دوران مشروطه و پهلوی اول صورت پذیرفته است، تحقیقاتی چون «مشروطه، زنان و تغییرات اجتماعی» از باغدار دلگشا، مقاله «بررسی روند تحولات سیاستگذاری و نهادی مربوط به کودکان در ایران» از محمد زاهدی اصل و دیگران، مقاله «کودکی و تجدد در دوره رضاشاه» از رحمانیان و حاتمی، «نقد ساختارهای اجتماعی در داستان‌نویسیِ زنان (۱۳۱۱-۱۲۸۹ ش.)» از باغدار دلگشا و «از باب قرائت اطفال» از کاشفی خوانساری. در بیشتر این تحقیقات به مسائل اجتماعی پرداخته شده و موضوعاتی چون ساخت اجتماعی، تغییرات اجتماعی و تحولات نهاد خانواده در ایران مورد بحث و نظر قرار گرفته است، اما عمدتاً یا به صورت ویژه به بررسی مسائل اجتماعی کودکان و حقوق مربوط به آن‌ها پرداخته نشده است یا آنکه دوگانه بازنمایی و برساخت در خصوص کودکی در ایران را مورد مقایسه قرار نداده‌اند، وجه تمایز این تحقیق به پژوهش‌های پیشین آن است که نخست تمرکز خود را بر موضوع حقوق کودکان در دوران تجدد (از مشروطه تا انتهای پهلوی اول) قرار داده است و دیگر آنکه این موضوع را بر اساس متون داستانی در دوگانه بازنمایی و برساخت مورد تحلیل قرار خواهد داد.

جدول ۱: کلیات پیشینه پژوهش

عنوان	نویسنده	سال	روش پژوهش	خروجی
بررسی روند تحولات سیاستگذاری و نهادی مربوط به کودکان در ایران	محمدزاهدی اصل فرهاد بزرافکن	۱۳۹۹	کیفی	رفع نیاز کودکان در دوران پهلوی اول بر اساس نقش خیریه‌ها و امور وقفی.
کودکی و تجدد در دوره رضاشاه	داریوش رحمانیان زهرا حاتمی	۱۳۹۳	اسنادی	ارتباط با غرب، مفهوم کودکی و جایگاه کودکان را به چالش کشید.

این مجله تابع سیاست دسترسی باز از نوع CC BY-NC 4.0 می‌باشد.

[Downloaded from childrightsjournal.ir on 2026-11-23]

از باب قرائت اطفال	علی کاشفی خوانساری	۱۳۸۲	اسنادی	توجه به ادبیات کودک و مسائل مربوط به کودکان نتیجه رشد آموزش و حضور خارجیان و مبلغان مسیحی بوده است.

روش

روش‌شناسی تحقیقات به دو گروه کلی روش کمی و روش کیفی از یکدیگر متمایز می‌شوند. روش تحقیق کمی بر پایه نظریه بوده و در آن به طرح فرضیه یا فرضیات پرداخته می‌شود؛ این فرضیه‌ها نیز در بخش نتیجه‌گیری مورد سنجش درستی یا نادرستی قرار گرفته و نتایج حاصل از آن نیز قابل تعمیم به کل جامعه است. روش تحقیق کیفی بر پایه مدل مفهومی بوده و دارای پرسش یا پرسش‌هایی است؛ این مدل فاقد فرضیه بوده و همراه قابل تعمیم به کل جامعه نیست. با توجه به تعاریف ارائه‌شده، پژوهش حاضر به روش کیفی گردآوری شده است، فن مورد استفاده نیز تحلیل محتوا می‌باشد. در این بررسی‌ها از الگوهایی چون مخاطب‌شناسی، بافت موقعیت کلمات، شناخت نقش‌های اجتماعی و واکاوی دوگانه بازنمایی ـ برساخت نیز استفاده شده است. برای تحلیل عناصر داستانی نیز موضوعاتی چون مخاطب‌شناسی، شخصیت‌شناسی، زاویه روایت، زمان‌پردازی و مکان‌پردازی مورد توجه قرار گرفته است.

یافته‌ها

مستندات مورد مطالعه در پژوهش حاضر نیز شامل بررسی برخی متون داستانی است که در فاصله زمانی دوره مشروطه تا پایان دوره پهلوی اول به چاپ رسیده‌اند؛ برخی از این متون داستانی به دلیل شاخص‌بودن در ظرف زمانی انتشارشان مورد توجه قرار گرفته‌اند، مانند دو کتاب با عنوان‌های کتاب «احمد» اثر طالبوف تبریزی و کتاب «علی» اثر یحیی دولت‌آبادی.

سه متن داستانی با عنوان حمام جنیان مندرج در جریده «تمدن» داستان رقت‌انگیز مندرج در جریده «زبان زنان» و گفتگوهای پریوش و مهرآسا مندرج در جریده مجله «جمعیت نسوان وطنخواه ایران» نیز استخراج شده‌اند؛ جریده تمدن متعلق به دوران مشروطه است و «زبان زنان» و مجله« جمعیت نسوان وطنخواه ایران»، از جمله جراید زن‌نگار در سال‌های نخست قدرت‌گیری پهلوی اول می‌باشند. استخراج این سه متون داستانی از خلال بررسی غیر گزینشی تمام اوراقِ موجودِ جراید «تمدن»، «زبان زنان» و مجله «جمعیت نسوان وطنخواه ایران» صورت پذیرفته است؛ بخشی از این اوراق مطبوعاتی در مراکز آرشیو داخلی مانند سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران و کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی قابل دسترسی هستند و عمده آن‌ها نیز در مراکز آرشیوی خارج از کشور مانند سایت دنیای زنان در عصر قاجار وابسته به دانشگاه هاروارد در آمریکا و سایت کتابخانه مرکزی دانشگاه بُن در آلمان. نمونه‌های این داستان‌ها گاه در پاورقی جراید و گاه در متن اصلی درج شده است. در میان متون داستان‌نویسی زن‌نگار نیز سه کتاب در دوره زمانی مورد بحث به انتشار رسیده است: کتاب «ژاله یا رهبر دوشیزگان» و کتاب «پروین و پرویز» از زهرا کیا و کتاب «دختر بدبخت و جوان بوالهوس» از ایراندخت تیمورتاش که در میان آن‌ها تنها در کتاب «ژاله یا رهبر دوشیزگان» متناسب با ساختار داستان مواردی

این مجله تابع سیاست دسترسی باز از نوع CC BY-NC 4.0 می‌باشد.

[Downloaded from childrightsjournal.ir on 2026-11-23]

در خصوص حقوق کودکان در قالب ویژگی‌های کودکی ژاله و لاله مورد پردازش قرار گرفته است. در مجموع باید اشاره داشت که در این تحقیق از میان ادبیات داستانی مردان دو اثر با نام‌های کتاب «احمد» (۱۲۸۵ ش.) و کتاب «علی» (۱۲۹۲ ش.)، از میان کتاب‌های داستانی زن‌نویس، کتاب «ژاله یا رهبر دوشیزگان» (۱۳۱۵ ش.) و از میان داستان‌های مندرج در مطبوعت نیز سه داستان حمام‌جنیان (۱۲۸۵ ش.)، داستان رقت‌انگیز (۱۲۹۹ ش.) و گفتگوهای پریوش و مهرآسا (۱۳۰۲ ش.) مندرج در جراید «تمدن»، «زبان زنان» و مجله «جمعیت نسوان وطنخواه ایران» مورد بررسی قرار گرفته‌اند.

جدول ۲: منابع ادبیات داستانی دارای مسائل تعلیمی مرتبط با حقوق کودکان ۱۳۲۰-۱۲۸۵ شمسی

عنوان اثر	نویسنده	نوع نشر	سال نگارش	شخصیت محوری
کتاب احمد	عبدالرحیم طالبوف تبریزی	کتاب	۱۲۸۵ (پیشامشروطه)	احمد ۷ ساله
حمام جنیان	نامعلوم	روزنامه	۱۲۸۵ (مشروطه)	حسن ۷ ساله
کتاب علی	یحیی دولت‌آبادی	کتاب	۱۲۹۲ (اواخر قاجار)	علی ۷ ساله
داستان رقت‌انگیز	صدیقه دولت‌آبادی	روزنامه	۱۲۹۹ (اواخر قاجار)	نصرت ۹ ساله
گفتگوهای پریوش و مهرآسا	نامعلوم	روزنامه	۱۳۰۲ (اوایل پهلوی)	پریوش
ژاله یا رهبر دوشیزگان	زهرا کیا	کتاب	۱۳۱۵ (پهلوی اول)	ژاله و لاله از ۳ تا ۲۰ سالگی

جدول ۳: معرفی کلی موضوع منابع مورد استفاده در تحقیق

منبع	موضوع محوری
کتاب احمد	تعلیم و تربیت اخلاقی ـ اجتماعی احمد (فرزند خیالی) توسط نویسنده کتاب.
حمام جنیان	گفتگوهای پدر با پسرش در خصوص زیست مدرن و اجتماع متجددانه.
کتاب علی	تعلیم و تربیت اصول زیست اجتماعی به علی (فرزند خیالی) نویسنده کتاب.
داستان رقت‌انگیز	سرگذشت کودکی تا جوانی نصرت، تجربه‌گر کودک همسری از زبان خویش.
گفتگوهای پریوش و مهرآسا	گفتگوی دو دوست که ازدواج دوم را تجربه کرده‌اند در خصوص پرورش کودکان طلاق.
ژاله یا رهبر دوشیزگان	مقایسه زیست دو کودک تجربه‌گر فقر که برای پرورش به دو خانواده متفاوت در ایام کودکی واگذار شده‌اند.

این مجله تابع سیاست دسترسی باز از نوع CC BY-NC 4.0 می‌باشد.

[Downloaded from childrightsjournal.ir on 2026-11-23]

۱. نقد ساختارهای اجتماعی ۱۳۲۰-۱۲۷۰ شمسی؛ خانواده و کودکی: نخستین توجه به مسائل اجتماعی توسط دگراندیشان در دوران ناصری واقع شد. این انتقادهای ابتدا در خصوص مسائل سیاسی مطرح و پس از آن به مسائل اجتماعی نیز کشیده شد. تا پیش از دوارن مشروطه، برخی دگراندیشان چون آخوندزاده، زین‌العابدین مراغه‌ای و طالبوف تبریزی با نگارش آثاری چون وزیرخان لنکران، مسالک المحسنین و سیاحت‌نامه ابراهیم‌بیک به طرح موضوعاتی چون تعدد زوجات، رواج خرافاتی، لزوم تغییر ساختارهای اجتماعی و بازخوانی علل خرابی ایران پرداختند؛ این افراد در آثار خود ضمن نقد ساختارهای موجود در خانواده ایرانی به مسأله کودکی در جامعه ایران نیز توجه داشتند.

علاوه بر این آثار، مطبوعات نیز در طرح بحث نقد ساختارهای اجتماعی در ایران به ویژه مناسبات تعلیمی و تربیتی در خانواده و ایجاد آگاهی در این خصوص در جامعه نقش بسیاری داشتند، به ویژه مطبوعاتی چون ملانصرالدین، جارچی ملت، خیرالکلام و شکوفه که از زبان تصویر نیز بهره می‌گرفتند (۱)، در میان مطبوعات این دوره روزنامه ملانصرالدین در خصوص نقد ساختارهای اجتماعی و مباحث اجتماعی مربوط به حقوق کودکان از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است؛ ملانصرالدین به نقد رفتارهایی پرداخت که خانواده با آموزش ناصحیح به کودکان، ضمن ایجاد نقض حقوق کودکی، باعث رشد خرافات در جامعه نیز می‌شد (۲).

بخشی از این نقدهای اجتماعی نیز اختصاص به مسائلی چون حقوق شهروندی داشت؛ موضوعی که حقوق زنان و حقوق کودکان در آن مورد توجه قرار گرفته است. در میان جراید زن‌نگار این دوره نیز روزنامه‌های دانش و شکوفه و عالم نسوان در راستای توجه شاخص به موضوع حقوق شهروندی به حقوق اجتماعی کودکان نیز توجه داشته و در محورهایی چون کودکان کار، تحصیل کودکان و ازدواج به‌هنگام آنان به طرح مباحثی پرداخته‌اند.

طرح نخستین مباحث در خصوص حقوق کودکان و کودکی باعث شد تا متناسب با ساختارهای جدید در حال شکل در جامعه، در راستای طرح بحث حقوق شهروندی، حقوق کودکان نیز مورد توجه قرار گیرد؛ در این میان رخدادی تاریخی به عنوان مشهور واقعه دختران قوچان و موضوع فروش رعایازادگان و کودکان دختر و پسر قوچانی به ترکمانان برای فراهم‌کردن مالیات جهت تحویل به آصف‌الدوله والی خراسان باعث شد تا نخستین توجه ساختارمند در خصوص حقوق کودکان در گفتمان اجتماعی ایران و درآمیختگی با مسائل سیاسی روز مورد توجه قرار گیرد (۳). از آن پس ضمن ایجاد برانگیختگی احساسات اجتماعی نسبت به رخداد اتفاق‌افتاده برای کودکان قوچانی، متناسب با سیاستگذاری‌های اجتماعی در دولت‌های نوپا که عمدتاً دارای گرایش‌های مدرن و در تلاش برای تشکیل دولت‌هایی با نگرش‌های متجددانه، به روز و نوین بودند، حقوق کودکان در محورهای آموزشی، ازدواج و اشتغال مورد توجه قرار گرفت؛ پدیده‌ای که آشنایی با ساختارهای سیاسی دوران جدید و تلاش برای تشکیل ایران مدرن نقشی اساسی در ظهور آن داشته است.

۲. طرح بحث حقوق اجتماعی کودکان: تحقق انگاره شکل‌گیری ایران نو (ایران مدرن) نیازمند اصلاح ساختارهای اجتماعی بود که بازنمایی شده، الگوهای پیشین بودند، یکی از محورهای مورد بحث در دوران تجدد در این خصوص، طرح بحث حقوق اجتماعی کودکان بوده است. از میانه دوره ناصری به بعد توجه به ساختارهای تربیتی متناسب با الگوهای نوین در دوران مدرن مورد توجه قرار گرفت، مطبوعات فارسی زبان

این مجله تابع سیاست دسترسی باز از نوع CC BY-NC 4.0 می‌باشد.

[Downloaded from childrightsjournal.ir on 2026-11-23]

برون‌مرزی چون اختر چاپ اسلامبول و حبل‌المتین چاپ کلکته در هند با درج اخبار متعددی در حوزه آموزش‌های نوین به کودکان در کشورهای غربی نخستین گام در خصوص نقش آموزش در تربیت صحیح و به روزشده را برداشتند و از آموزش به عنوان نخستین حقوق اجتماعی نادیده‌گرفته‌شده کودکان ایرانی سخن به میان آوردند، البته باید توجه داشت که موضوع دیگر در رابطه با حقوق کودکان اختصاص به گفتمان جنسیتی موجود در جامعه ایران داشت و سخن از آنکه تربیت دختران و توجه به حقوق اجتماعی کودکانِ دختر نیز به اندازه کودکانِ پسر دارای اهمیت است، چه بسا آنکه به دلیل نقش مادری این کودکان دختر در آینده، از اهمیتی بالاتر نیز برخوردار است؛ در دوران پیشامشروطه (دوره مظفری) رساله تربیت نسوان از جمله منابع تأثیرگذاری بود که این موضوع را مورد بحث و بررسی قرار داده و با استناد به منابع تعلیمی و تربیتی ایرانی اسلامی، مانند آثار سعدی و غزالی و سخن از منابع تربیتی دوران تجدد و مدرنیته، مسأله حقوق اجتماعی کودکان دختر ـ مادران آینده را به بحث گذاشته است (۴). وجود کودکان کار، کودکان آسیب‌دیده و کودکان بی‌سرپرست در سال‌های پس از مشروطه نیز باعث شد تا پس از راه‌اندازی اداره بلدیه، این دستگاه دولتی جدید در سال ۱۲۸۹ و دوازده سال پس از آن، جمعیت شیر و خورشید در سال ۱۳۰۱ به حمایت از کودکان بی‌سرپرست (۵) بپردازند.

بررسی منابع نشان می‌دهد که از دوران ناصری تا میانه دوران پهلوی اول سه محور آموزش، ازدواج و اشتغال، از جمله شاخص‌های موضوعی بوده‌اند که با ایجاد ارتباط با حوزه حقوق کودکان مورد توجه بوده‌اند.

در محور آموزش، تدوین قانون اساسی معارف در سال ۱۲۹۰ و به تاریخ ۱۲۹۰/۸/۹ در مجلس شورای ملی دوم به تصویب رسید و در ماده سوم به موضوع اجباری‌بودن تعلیمات ابتدایی برای تمامی کودکان ایرانی پرداخته شد و در ماده پنجم با موضوع تحصیل کودکان از ۷ سالگی به بعد نیز به موضوع آموزش به مثابه یکی از اصلی‌ترین حقوق اجتماعی کودکان توجه شد.

ازدواج، دیگر محوری بود که نخستین طرح بحث آن در دوران مشروطه، هم زمان با طرح مباحث اصلاح ساختار خانواده سنتی، اتفاق افتاد. در فاصله سال‌های ۱۲۹۹ تا ۱۳۱۱ نیز جریده عالم نسوان وابسته به مدارس اناثیه آمریکائی با درج مقالات متعدد از کودک همسری سخن به میان آورده و ضمن نقد آن به ایجاد آگاهی در جامعه در این خصوص پرداخت. اقدام نهایی نیز قانون ازدواج در سال ۱۳۱۱ بود که با تعیین سن ازدواج ۱۳ و ۱۵ برای دختران و پسران تلاشی بود برای جلوگیری قانونی از ازدواج زودهنگام کودکان. اشتغال نسبت به دو موضوع آموزش و کودک همسری کمتر مورد توجه بوده است و تصمیمات رسمی و قانونی شاخصی تا سال‌ها برای آن رخ نداد. تنها نمونه‌هایی از آن موجود است که شامل ممنوعیت اشتغال پسران زیر ۸ سال و دختران زیر ۱۰ سال در کارگاه‌های قالب بافی در کرمان و نمونه‌های مشابه است. در سال ۱۳۰۳ در «قانون کارخانه‌ها و کارگاه‌های قالیبافی» ممنوعیت کار پسران زیر ۱۰ سال و دختران زیر ۱۳ سال (۶) نیز مطرح شد.

۳. حقوق کودکان در دوگانه بازنمایی و برساخت:

بازنمایی، انعکاس ساختارهای اجتماعی مثبت و منفی گذشته در زندگی امروز است و برساخت نیز نقد ساختارهای پیشین و ارائه ساختی جدید متناسب با نیازهای دوران جدید است. بررسی شش منبعِ مرجع در فاصله سال‌های مشروطه تا انتهای پهلوی اول شامل کتاب «احمد» از طالبوف تبریزی، کتاب «علی» از یحیی دولت‌آبادی، حمام جنیان داستان مندرج در جریده «تمدن» از نویسنده‌ای ناشناس، داستان رقت‌انگیز به قلم

این مجله تابع سیاست دسترسی باز از نوع CC BY-NC 4.0 می‌باشد.

[Downloaded from childrightsjournal.ir on 2026-11-23]

صدیقه دولت‌آبادی مندرج در پاورقی‌های روزنامه «زبان زنان»، گفتگوهای پریوش و مهرآسا مندرج در مجله «جمعیت نسوان وطنخواه ایران» و کتاب «ژاله یا رهبر دوشیزگان» اثر زهرا کیا که در رابطه با طرح بحث حقوق کودکان در این تحق مورد استفاده قرار گرفته است، نشان می‌دهد که دگراندیشانِ اجتماعی نیز در حوزه حقوق کودکان به دو موضوع آموزش و کودک همسری بیشترین توجه را داشته‌اند. این آثار عمدتاً دارای دو زاویه روایت هستند: یکی زاویه انتقادی که در قالب نقد بازنمایی‌ها در بخش نخست مورد بحث انتقادی قرار گرفته‌اند؛ در بخش دوم نیز با ارائه برساخت به معرفی الگوهای جدید پرداخته‌اند و دیگر زوایای روایتی که به صورت گفتگویی از ابتدا تا انتهای داستان میان دو نماینده یا تجربه‌گر الگوی بازنمایی و برساخت مورد توجه قرار گرفته است.

جدول ۴: بازنمایی و برساخت‌های موضوعی در منابع تعلیمی

منبع	بازنمایی موضوعی	برساخت موضوعی
کتاب احمد	کودک سنتی ـ بی‌سواد	کودک تحصیلکرده ـ دانش‌آموز
حمام جنیان	کودک کار ـ کودک بی‌سواد	کودک باسواد ـ اکتشاف‌گر
کتاب علی	کودک پرورش‌یافته با خرافات	کودک دانا و تعلیم‌دیده
داستان رقت‌انگیز	کودک‌همسری	ازدواج در سن مناسب
گفتگوهای پریوش و مهرآسا	ازدواج ناآگاهانه ـ طرد فرزندان طلاق	پرورش و تعلیم به کودکان طلاق
ژاله یا رهبر دوشیزگان	کودک‌همسری ـ بی‌سوادی	نقد کودک‌همسری ـ تحصیل در دوران کودکی

در کتاب «علی» و کتاب «احمد» که ساختار آن پرسش و پاسخ است، نویسندگان تلاش داشته‌اند تا ضمن معرفی بازنمایی‌ها و نقد آن‌ها، با تمرکز با دو موضوع اطلاعات عمومی و لزوم تحصیل و آموزش نوین برای کودکان از یکسو به اهمیت موضوع کودکی‌کردن بپردازند (۷) و از دیگر جهت به نقش تحصیل و آموزش به موقع برای کودکان پرداخته و جامعه را از اهمیت تحصیل کودکان آگاه سازند (۸). در داستان حمام جنیان نیز گفتگوهای پدر ـ پسری جعفرخان و حسن‌خان بیشتر بر موضوع بهداشت جدید و آموزش نوین متمرکز است؛ رویکردهای خرافاتی افراد سنتی در خصوص خزینه حمام و حتی نگرش‌های خرافاتی مادر حسن‌خان به عنوان نماینده زنان سنتی در جامعه ایران باعث می‌شود تا جعفرخان، اصول اجتماعی نوین را به فرزنداش حسن‌خان، آموزش دهد (۹).

در سه متن داستان رقت‌انگیز، گفتگوهای پریوش و مهرآسا و کتاب «ژاله یا رهبر دوشیزگان»، کودکی و حقوق کودکان در راستای مسائل اجتماعی زنان مورد بحث و نظر قرار گرفته است؛ در این متون کودکان عمدتاً کودکان دختر هستند که در رابطه با حقوق اجتماعی آنان مطالبی مطرح شده است. در داستان رقت‌انگیز، شخصیت محوری داستان نصر می‌باشد، دختری که کودک همسری را تجربه کرده است، «نصرت: من نُه سالم هنوز تمام نشده بود که مرا به یک مرد پنجاه ساله زن‌مُرده که پسرهای بزرگ دارد، شوهر دادند. عروس‌های شوهر من هر کدام چند بچه دارند.» نصرت در متن داستان ابتدا به بازنمایی شامل تجربه کودک همسری،

این مجله تابع سیاست دسترسی باز از نوع CC BY-NC 4.0 می‌باشد.

[Downloaded from childrightsjournal.ir on 2026-11-23]

منع از آموزش و تحصیل، کودکی‌نکردن دختران و ورود آنان به مراحل زیست بزرگسالی اشاره داشته و پس از به معرفی برساخت‌ها پرداخته است؛ این برساخت‌ها شامل حق کودکی‌کردن کودکان، حق تحصیل و حق تصمیم در انتخاب همسر می‌باشد (۱۰). گفتگوهای پریوش و مهرآسا نیز متنی متفاوت با تمامی متون داستانی مرتبط با حقوق کودکان در سال‌های اواخر قاجار و دوران پهلوی اول است؛ در این متن حقوق کودکان طلاق مورد توجه قرار گرفته است. پریوش زنی است ازدواج‌کرده با مردی که از همسر قبلی خویش دارای فرزندانی است؛ در این داستان، مهرآسا اصولی را به پریوش آموزش می‌دهد تا بتواند برای کودکان طلاق نیز مادری کرده و آنان را همچون فرزندان خویش دوست داشته و تربیت نماید (۱۱). در کتاب «ژاله یا رهبر دوشیزگان» نیز ژاله و لاله دوخواهری هستند که به دلیل شرایط خانوادگی، هر یک از آنان توسط یک خانواده دیگر بزرگ شده و کودکی و جوانی خویش را در دو سبک تربیتی متفاوت تجربه می‌کنند؛ لاله کودکی خویش را در خانواده‌ای سنتی گذرانده که مروج بازنمایی اصول اجتماعی گذشته بوده‌اند؛ لاله در کودکی از تحصیل بازمانده، ازدواج اجباری و کودک‌همسری را تجربه کرده است، ژاله نیز دختری است که در کودکی به تفریح و کودکی‌کردن پرداخته، به مدسه رفته و در سن بیست‌سالگی ازدواج کرده است (۱۲). برساخت معرفی‌شده از زبان ژاله عبارت است از: کودکی‌کردن به وقت کودکی، لزوم تحصیل کودکان، وقت‌گذاشتن خانواده‌ها برای تفریح فرزندان و آموختن مراودات اجتماعی و اصول تربیتی و کسب آگاهی برای ازدواج به هنگام و مناسب.

جدول ۵: برساخت حقوق کودکان

منبع	برساخت
کتاب احمد	ایجاد زمینه‌های آشنایی احمد با اکتشافاتی چون فان لیوونهوک و پاستور در میکروبیولوژی، مکان‌های تاریخی مانند دیوار بزرگ چین یا اهرام ثلاثه مصر و گیاهان و جانوان. تربیت کودکی نقاد و پرسشگر که در دوران کودکی می‌خواهد دانش چندبُعدی را تجربه کند.
حمام جنیان	آشنایی حسن‌خان با آموزش مدرن و تحصیل در مدسه؛ آشنایی با امور بهداشتی نوین مانند دوش‌حمام و حفظ نظافت، دوری از رمالی و جادو.
کتاب علی	کودکی همراه با تفریح و آموزش نوین.
داستان رقت‌انگیز	«من به تحصیل و مدرسه خیلی مایلم.» «در کنار درس یک ساعت تنفس داریم برای بازی‌کردن.» «دخترهای بیست‌ساله آنجا درس می‌خوانند و خیلی هم خوشحال هستند که تحصیل می‌کنند.» «وای به حال من بدبخت. من شانزده سال دارم و هفت سال است مرا شوهر داده‌اند.» «مختصر این تمام عزیز چه بگویم از آن شب ظلمانی که چه‌ها کشیدم. تمام در این فکر بودم مرا با این حاجی چه شود.» «ایام عمر [کودکی] که باید به خوشی و مسرّت و بازی و تحصیل و تربیت بگذرد، از دست جهالت مادر بی‌عقل و بی‌قانونی مملکت و بی‌تدبیری ملاهای زمان با سختی و ندامت تلف شد.»
گفتگوهای پریوش و	«بچه‌ها مشغول بازی و من هم از دیدن آن‌ها رفع خستگی می‌نمودم.»

این مجله تابع سیاست دسترسی باز از نوع CC BY-NC 4.0 می‌باشد.

[Downloaded from childrightsjournal.ir on 2026-11-23]

مهرآسا	«زندگی [با] مرد بچه‌دار [مردی که از زن قبلی‌اش دارای فرزند است ـ فرزندان طلاق].»
	«بایستی محبت مادرانه در حق ایشان [کودکان طلاق] مرعی دارید.»
	«آیا اطفالی که مادر آن‌ها می‌میرد یا برای نبودن توافق اخلاق با پدران متارکه می‌کنند، گناهی کردند که باید دچار این نوع زحمات و مشقات بشوند؟»
ژاله یا رهبر دوشیزگان	تفریح در دوران کودکی، آموزش، تحصیل و ازدواج به هنگام.

بحث و نتیجه‌گیری

نخستین زمینه‌های طرح بحث نقد ساختارهای اجتماعی و لزوم ارائه برساخت در خصوص اصول و مبانی اجتماعی در جامعه ایران از میانه دوره ناصری آغاز و تا ادوار بعدی، یعنی دوره پهلوی تداوم داشت؛ در این دوران، تنش میان رویکردهای سنتی ـ عرفی، شرعی ـ مذهبی و مدرن در تحولات اجتماعی در ایران معاصر باعث شده است تا کودکان در دستیابی به حقوق اجتماعی‌شان دچار محرومیت و محدودیت شوند. یکی از موضوعات مورد توجه در خصوص مسائل اجتماعی در این ادوار، مسأله حقوق اجتماعی کودکان بود. محورهایی چون حق آموزش، کودکان کار و کودک همسری، از جمله شاخص‌ترین محورهای موضوعی هستند که در ادبیات داستانی ـ تعلیمی دوره مشروطه و پهلوی اول به آن‌ها پرداخته شده است. مخاطب اصلی این متون که به برساخت اجتماعی پرداخته‌اند، جامعه و خانواده است. برساخت‌های مطرح‌شده در این متون داستانی، ضمن افزایش آگاهی اجتماعی در تدوین قوانین دولتی در رابطه با حقوق کودکان در سیاستگذاری‌های اجتماعی نیز اثرگذار بوده است؛ نمونه‌های آن را در نظام‌نامه معارف در سال ۱۲۹۹ با موضوع اجباری‌بودن تحصیل برای فرزندان ۷ سال به بالا و قانون خانواده در سال ۱۳۱۱ با موضوع ممنوعیت کودک‌همسری می‌توان مشاهده کرد؛ در خصوص کودکان کار نیز هرچند خرده قوانینی تنظیم شد، اما کمتر مورد توجه قانونگذاران در آن ادوار قرار گرفت.

ملاحظات اخلاقی

در پژوهش حاضر جنبه‌های اخلاقی مطالعه کتابخانه‌ای شامل اصالت متون، صداقت و امانتداری رعایت شده است.

تضاد منافع

نویسنده هیچ‌گونه تضاد منافع احتمالی را در رابطه با تحقیق، تألیف و انتشار این مقاله اعلام نکرده است.

تشکر و قدردانی

ابراز نشده است.

[Downloaded from childrightsjournal.ir on 2026-11-23]

این مجله تابع سیاست دسترسی باز از نوع CC BY-NC 4.0 می‌باشد.

References

1. Kheyr al-Kalam (Newspaper). 1907. Vol.1 No.6. [Persian]

2. Dashtakyniya F. The story of shadows: Seventy articles from Molanasruddin magazine about women and children. Tehran: Tarikhe Iran Publication; 2016. [Persian]

3. Najmabady A. The story of the girls of Quchan: The Forgotten of Constitutional Revolution. Tehran: Roshangan Publications and Women's Studies; 2001. [Persian]

4. Baghdar Delgosha A. Male manners and female education: Two treatises on the criticism of patriarchy in the Qajar period. Tehran: Shirazeh; 2016. [Persian]

5. Malekzadeh A. Welfare and health charities during the period of Reza Shah. Tehran: Tarikhe Iran Publication; 2013. [Persian]

6. Flor W. Trade Unions and Labor Law in Iran. Translated by Abulqasem Sari. Tehran: Toos Book Publisher; 1992. [Persian]

7. Talibov Tabrizi A. Kitab-e Ahmad; Ya Safina-e Talebi. Tehran: Akhtar Publication; 1905. [Persian]

8. Dolatabadi Y. Kitabe Ali. Tehran: Madraseh Publication; 2017. [Persian]

9. Baghdar Delgosha A. Imaginary Letters: Documents of the Political Discourse of the Constitutional Period. Tehran: Roshangaran and women's Studies; 2018. [Persian]

10. Zabane Zanan (Newspaper). 1920. Vol.1 No.6. [Persian]

11. Jameeyate Nesvane Vatan khah (Newspaper). 1918. Vol.1 No.2. [Persian]

12. Kia (Khanlari) Z. Rahbare Dooshizegan. Tehran: Central Library; 1935. [Persian]

[Downloaded from childrightsjournal.ir on 2026-11-23]

این مجله تابع سیاست دسترسی باز از نوع CC BY-NC 4.0 می‌باشد.